

כיון שאנו באים היום לעשות את המעשה אשר צייתה לנו התורה למען חינוך בנינו, אנו כבר מוצאים לפנינו את כל ארבעה הבנים יחד, על כל שאלותיהם ומכאוביהם ומכאובינו מהם; – זו על כן עצתם של חז"ל מסדרי ההגדה שנתחיל תחילה בהגדתנו אל החכם, כדי לחזק באמונתו וכדי שנוכל לשתפו גם בויכוחנו עם הרשע. ואין חיזוק גדול מן הדבקות במצוות עד האחרונה שבהן, והוא מפרש לו את הכתוב ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה – עד – אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן דבר אחד מכל אלה לא יפול.

חיזקת את החכם, צא אתו יחד והאבק עם הרשע להטותו לדת אמת ולתחיה. הדבר הראשון שאתה צריך לעשות עמו, להסיר ממנו בטחונו על ידי שיראה בך שבטחונך גדול משלו. או אז יבוש לפצות פה בגאווה וגאון, והמתן וצפה לו שיפתח אזנו ולבו לשמוע דברי אמת ושב ורפא לו.

חיזקת את החכם וחישלת אותו בעשותך אותו מגן ותריס בפני הרשע, וגם שיני הרשע הקהית ואינו מדבר עוד בבטחה של אתמול, כבר הגיעה השעה לחזק את בדקי העם להשיב לתמימים את תמותם כבראשונה. כשהחכם מדבר והרשע שותק, או אז יבין אותם התם כשתאמר 'בחזוק יד הוציאנו ה' וכוחו היום ככוחו אז, הבה נמרוד? חס ושלום, לא נמרוד!

והיה מחנך שלם כבתחילה, והרשע שיניו קהו ולבו נפתח והולך. אותה שעה, פרוץ גם חומת ההתנכרות של אלה שאינם יודעים לשאול שכבר רחקו מעולמו של הקב"ה ועוסקים בישובו של עולם אחר, עולם של חולין, וכך אמור להם: לא בעבור מעשיכם אנו קימים אלא בעבור זה בלבד והם יאמינו לך, כי כבר חדלו להאמין בכל 'בעבור זה' אחר שהאמינו פעם, וגם אין בהם מרשעת הרשעים, אבותיהם שלפנים. כיון שרק פתחת פתח בלבם, פתח זה יתרחב עד לפתחו של אולם. לאחר מכן מתחיל עיקר ההגדה, ואומר דברים רבים שגם אוון הרשע יכולה לשמעם ולספגם עד כדי שיעזוב דרכו ויצטרף עם כולם לומר בסוף 'לפיכך אנחנו (כולנו) חיבים להודות ולהלל... (מתוך 'סדר ליל פסח' לזקני הר"א כי טוב ז"ל. וראה שם עוד בארוכה באור המשך ההגדה לכן הרשע).

כעיקר הדברים שבין לרב בין לשמואל אומרים שניהם ולא נחלקו אלא במה פותחים, כן כתב הריטב"א בפירושו ההגדה. וע' בלשון הרמב"ם (ז,ד) ובמאירי.

עוד על 'מתחילה עובדי ע"ז היו אבותינו...' – ע' מכתב מאליהו ח"ב עמ' 21; עולת ראייה ח"ב עמ' רסא.

דף קיז

'פסלו של מיכה עומד בבכי וישראל אומרים את ההלל?!'. יש המזהים את המקום 'בכי' [כפרש"י שהוא שם מקום. ובמסכת עבודה זרה (יא:)] ציינו את היריד שב'עין בכי' כמקום של עבודה זרה] עם 'בעל בק' [ויש מי ששיער שמקור השם 'בק' הוא 'בקי' – עיר בלשון מצרית] – עיר החרבות המפורסמת בבקעת הלבנון, שהיתה מרכז אלילי ידוע, ואשר שכנה לא הרחק מגבול בני דן בצפון ארץ ישראל. ואפשר לאחד את פרוש רש"י ורשב"ם, שלכך השמיטו במכוון את הקידומת 'בעל' ונשאר 'בכי' לבדו – כדי להוציא שם גנאי על מקום משכנה של עבודה זרה (ע' עיונים בדברי חז"ל ובלשונם, עמ' מה).

(ע"ב) 'וצריך שיזכיר יציאת מצרים בקידוש היום, כתיב הכא למען תזכר את יום וכתוב התם זכור את יום השבת לקדשו'. הרשב"ם כתב, צריך שיזכיר בין בקידוש בין בתפילה. ואולם לפי נוסח התפילה המקובל וכן הוא נוסח הרמב"ם ועוד, אין מזכירים יציאת מצרים. אכן קיימות נוסחאות קדומות שמזכירים יציאת מצרים בברכת קדושת היום בתפילה (ע' כלבו, רש"ש ועוד).

וכבר תמה המנחת-חינוך (לא,ה) על מה שדנו המגן-אברהם והדגול-מרבבה שאדם יוצא ידי חובת קידוש מדאורייתא בתפילתו, והרי לא הזכיר יציאת מצרים, ובפשטות נראה שזו גזרה-שוה גמורה ודין תורה הוא להזכיר יציאת מצרים בקידוש, ואם כן נראה שלא יצא כלל אם לא הזכיר וכמו שכתב הט"ו. ולבי אומר בטח בעזרת השי"ת דאינו יוצא מן התורה כלל, וחלה עליו מצות התורה... והוא אמת גמור לענ"ד' (לשון המנחת-חינוך).

אכן בדעת האחרונים שכתבו שיוצא בתפילה יש לומר שסברו שאינה גזרה-שוה גמורה, ומדין תורה יוצא ידי חובת 'זכור את יום השבת' ללא הזכרת יציאת מצרים. או שמא אף אם מהתורה צריך להזכיר יציאת מצרים, מכל מקום ישנו קיום דין מסוים במצות הקידוש גם ללא הזכרה זו (ע' אגרות משה או"ח ח"ד סג,ב; ברכת מרדכי ח"ב א,יד-טז).

ויש אומרים שיוצא ידי חובת הזכרת יציאת מצרים בכך שמסמיך התפילה לברכות קריאת שמע. ויש מי שצדד שמפשטות הגמרא בברכות (לג:): משמע שאין צריך להזכיר יצי"מ, ודלא כסוגיתנו. אכן הרי"ף והרא"ש הביאו דין זה להלכה (ע"ע שבט הלוי ח"א נד וח"ט נז).

'אלמא הדר ביה רבא' – ע' במובא בעירובין קד ובבבחים צד.

'רביעי' – גומר עליו את ההלל'. חלקו את ההלל לשנים; חציו קודם הסעודה, הוא 'ההלל המצרי' שנאמר על נסי מצרים, וחציו לאחר הסעודה, ופותחים אותו בלא לנו שנאמר על הגאולה העתידה, כמבואר בגמרא להלן.

וכן ברכת הגאולה לדעת רבי עקיבא (לעיל), נחלקת להודאה לשעבר על גאולת מצרים, ולבקשה על הגאולה העתידה במהרה בימינו אמין (עפ"י אברבנאל; לבוש או"ח תפ).

והראשונים כתבו טעם אחר לחלוקת ההלל – כדי להדר כוס שני עליו, שהרי ההגדה אינה אלא סיפור דברים, על כן הצריכו לומר מקצת הלל ואחריו ברכת גאולה ועליהם שותים הכוס, לומר שירה על היין (עפ"י אבודרהם; ספר המנהיג צ).

'אמר ליה רב חנן לרבא: שמע מינה ברכת המזון טעונה כוס. אמר ליה: ארבע כסי תיקנו רבנן דרך חירות, כל חד וחד נעביד ביה מצוה'. לפי מה שנוקטים ברכת המזון אינה טעונה כוס בדרך חיוב, נראה ודאי שאדם שברך ברכת המזון בליל פסח ושתה כוס שלישי ואחר כך נזכר שלא אמר 'יעלה ויבוא' וצריך לחזור ולברך ברכת המזון – לא יחזור וישתה כוס כיון ששתה הכוס על הסדר כהלכה, הגם שבברכת המזון לא יצא (עפ"י שו"ת שבט הלוי ח"ט קעג,ד).

לא ירדתי לסוף דעת הרב שליט"א, שלכאורה הרי זה כשונה ללא ברכת המזון, או כמי ששתה הכוס באמצע ברכת המזון שנראה שנחשב כשונה שלא על הסדר שתקנו חכמים, כמו שכתב בערוך השלחן תעב, יא. וכנראה סבר שברכת המזון בלא הזכרת מעין המאורע, שם ברכה עליה הלכך די בזה למצות ארבע כוסות. וצ"ע.

שו"ר מובא כן בשם הגרשו"א (בהליכות שלמה סדר ליל פסח) שצריך לשתות שוב הכוס ולברך שוב ברכת הגפן.

ד. לאחר הלל המצרי חותם בגאולה: בא"י אמ"ה אשר גאלנו וגאל את אבותינו... רבי טרפון אומר: לא היה חותם בה (כי כולה ענין אחד, הודאה). רבי עקיבא אומר: ממשיך בה ואומר 'כן ה' או"א יגיענו למועדים ולרגלים אחרים... בא"י גאל ישראל'.
הלכה כרבי עקיבא (רשב"ם תוס' רי"ף ורמב"ם חמץ ומצה ה,ו; או"ח תעג).

ה. אמר רב אחא בר יעקב: סומא פטור מלומר הגדה (לומד זה – זה מבן סורר ומורה, ברואה ולא בסומא). ואילו רב יוסף ורב ששת, אף על פי שהיו מאורי עינים היו אומרים ההגדה בביתם (שבעבור זה נצרך לגופו, בעבור מצה ומרור).

יש מהראשונים שפסק שסומא אינו חייב בהגדה [ובשאר מצוות] אלא מדרבנן (עפ"י רבנו יוחם ה,ד). ואולם רוב הפוסקים נקטו שחייב מהתורה, ולפיכך מוציא את האחרים ידי חובתם (עפ"י ב"י תעג וש"פ. וע"ע מראה כהן).

דף קיז

- רז. א. הללוי; כסי; ידידי; מרחבי' – מלה אחת הן או שתי מלים?
ב. ההלל שבתהלים – מי אמרו לראשונה?
ג. האם 'הללוי' מסיים הפרק שעבר או מתחיל את הפרק הבא?
ד. האם צריכים להזכיר יציאת מצרים בקידוש היום?

א. הללוי; לרב חסדא אמר רבי יוחנן: מלה אחת היא. ואילו רב אמר שראה כתוב בספר תהלים של רבי חייא דודו הללו-י' כשתי מלים, בשני צדי הדין. ובדברי רבי יהושע בן לוי מצינו שתי מסורות אם מלה אחת היא שמשמעותה הללוהו בהילולים הרבה, או שתי מלים שאחת מהן קודש – הללו י'.

כסי; לרב חסדא אמר רבי יוחנן וכן לרב – מלה אחת היא, ולרבה – שתיים.

ידידי; לר"ח אמר ריו"ח: מלה אחת. לרב שתי מלים, ידידי (חול) י' (קודש).

מרחבי; לרב ורבה – אחת היא. ולרב חסדא – נסתפקו ולא פשטו.

בבהגר"א (אה"ע קכט סקנ"ב) מבואר שהלכה כרבי יוחנן, הלכך מלה אחת היא. [ואפשר שגם לפי רב, אם ירצה יוכל לכתוב שם 'ידידיה' בגט כמלה אחת. ע' בשער המלך גירושין ד,יב]. ובשלחן ערוך (שם סעיף לג) פסק שאם ירצה לכתוב בגט 'ידידיה' כשתי תבות – כשר (וע"ע ב"י סוס"י רעו).

ב. נחלקו הדעות על הלל שבתהלים, מי אמרו;

- נביאים שביניהם תקנו להם לישראל שיהו אומרים אותו על כל פרק ופרק [ועל כל רגל ורגל. ערשב"ם] ועל כל צרה שלא תבוא עליהם, לכשנגאלים אומרים אותו על גאולתם (חכמים; שמואל); –
דוד אמרו, עם כל שאר תושבחות שבתהלים (חבריו של ר"א ברבי יוסי); –
משה וישראל אמרוהו בשעה שעלו מן הים (ר"א; רבי אלעזר בר' יוסי, וכן תמך אביו בדבריו. וע' מדרש תהלים קיג,ב שבמכת בכורות אמרוהו); –
יהושע וישראל אמרוהו בשעה שעמדו עליהם מלכי כנען (רבי יהודה); –
דבורה וברק אמרוהו בשעה שעמד עליהם סיסרא (רבי אלעזר המודעי); –
חזקיה וסיעתו אמרוהו בשעה שעמד עליהם סנחריב (רבי אלעזר בן עזריה); –
חנניה מישאל ועזריה אמרוהו בשעה שעמד עליהם נבוכדנצר הרשע (רבי עקיבא); –

מרדכי ואסתר אמרוהו בשעה שעמד עליהם המן הרשע (רבי יוסי הגלילי).

א. לפרש"י, הדעות הללו האחרונות אינן חלוקות אלא כל אחד הוסיף על חברו. ורשב"ם חולק. יש מי שכתב שכל הקודמים לדוד לא אמרוהו באותו הנוסח שבתהלים אלא כל אחד אמר כפי צורת לשונו עד שבא דוד ותיקן הנוסח הזה שיאמרוהו בכל מקום ובכל זמן (עפ"י תשובה מאהבה ח"ב רסד).

ב. לדעת הרמב"ן (בהשגות לספר המצוות א) קריאת ההלל בימים טובים – מדאורייתא, אם מהלכה למשה מסיני או משום שמחה. ונראה שבעיקר מצוותו יוצא גם אם לא אמר את כל נוסח ההלל אלא דילג כמה פרקים וכדומה. אם כי מדרבנן צריך לקרות את ההלל כולו (הרמב"ן שם צדד לתלות השאלה אם נוסח ההלל מהתורה, במחלוקת התנאים אם משה וישראל אמרו להלל זה או דוד. והרא"ה (בפ"ק דברכות) כתב שעיקר המצוה מהתורה לומר שירה, אבל הנוסח הוא מדרבנן. ועתוס' תוס' מגילה כא. גבי הלל שלאחר ברכת המזון שאינו אלא מדרבנן. וע' שאג"א סט; שו"ת חת"ס יו"ד רלג; העמק שאלה כו, א). ויש ראשונים שמנו מצות קריאת ההלל במנין המצוות (עפ"י בה"ג; ספר יראים ועוד). ויש סוברים שעיקר מצות הקריאה מדרבנן (ערמב"ם הנוכה ג, ו בספר המצוות א) או מדברי קבלה (עראב"ד הל' הנוכה. וע"ש במ"מ). ונחלקו האחרונים להלכה. ונפקא מינה בספק – האם צריך לחזור ולקרוא אם לאו (ע' שאג"א סט).

ונראה לפי הנ"ל שאם טעה וקרא הלל בדילוג ביום טוב וברך עליו תחילה וסוף והמשיך בתחילתו – חזר וקורא את כולו ללא ברכה, כי את עיקר מצוותו קיים, כי יש שם 'הלל' לאותם פרקים שקרא, אלא שהחסיר דברים (עפ"י שו"ת שבט הלוי ח"ז סב).

לא הבנתי טעמו הלא כיון שמדרבנן צריך לקרוא כולו דוקא, הרי לא יצא המצוה מדרבנן ומדוע לא יחזור ויברך, כאשר מצוות שלא קיימן כפי תנאיהן שמדרבנן. ואף אם נאמר שבהחסיר תיבה אחת יצא, אבל דילג הרבה הרי החסיר מגוף המצוה.

ג. אמר רב חסדא: הללוי' (שכתוב פעם אחת בין פרק לפרק) – סוף פרק. רבה בר רב הונא אמר: ראש פרק. אמר רב חסדא: ראיתי תהלים של בית רב חנין בר רב שכתוב בהם הללוי' באמצע פרק – הרי שהיה מסופק בדבר.

ומנו החכמים את הפרקים שבהם הכל מודים שהוא תחילת פרק: הללוי' שלאחר תהלת ה' ידבר פי...; רשע יראה וכעס...; העמדים בבית ה' בלילות... ועוד הוסיפו בעלי מקרא: מנחל בדרך ישתה...; ראשית חכמה יראת ה'...

ד. אמר רבי אחא בר יעקב: צריך שיזכיר יציאת מצרים בקידוש היום (גזרה שוה 'זכירה – זכירה'. ושאר ימים טובים נלמדים במה מצינו מקידוש של שבת. רשב"ם).

נחלקו הפוסקים אם אדם יוצא ידי חובת קידוש מהתורה בתפילה. ואעפ"י שלפי הנוסח הנהוג אין הזכרת יציאת מצרים בתפילה, יש סוברים שמהתורה מקיים מצות קידוש בכל אופן. או מפני שהסמיך ברכות קריאת שמע לתפילה, ובהן הלא הזכיר יציאת מצרים.

רח. מהו נוסח חתימת הברכות דלהלן?

א. ברכת גאולה – בליל פסח, בקריאת שמע ובתפילה.

ב. ברכת מלכות בית דוד – בהפטרה ובתפילה.

ג. ברכת קדושת היום – בשבתות ובימים טובים, בקידוש ובתפילה. שלח